

Rahukogud (ringkonnakohtud) Eesti Vabariigis

1918–1940

Riigikohtu arhivaar Toomas Anepaio

Sissejuhatuseks

Kaasajal ei seota õiguse tekkimist üksüheselt ei kirjutatud õiguse ega riigi tekkimisega ja ollakse veendumusel, et õigus on sama vana kui inimühiskond. Paraku tuleb nentida, et sama vana on ka ebaõigus, õiguse katki tegemine ja ära rikkumine. Õiguse jalule seadmiseks on erinevates kultuurides ajast aega olnud mitmeid viise, üks ürgsemaid ja pikemaajalisi on kindlasti pöördumine jumala poole. Ka siis, kui oma õiguse kaitsmisel oli vaja relvi, olgu sõjas või duellil, loodeti ikka jumala õiglusele ja tema antud õigusele. Ega siis asjata ei püsinud ordaalid Euroopas kuni varauusajani, kohati hiljemgi. Hoolimata relvatärina kõlavusest ja vaatamängulisusest on alati olnud ka vajadus lahkhelide ületamiseks mõnel muul viisil, kus juba varem on kokku lepitud nii konflikti lahendamise kord ja lahendaja isik. Tavaliselt oli siingi üheks osaliseks kõrgem olevus, ükskõik, kas ta osales nähtamatu käena sugukonna koosolekul või kõneles kroonitud valitseja suu läbi. Jumala osalemine andis õigusemõistmisele garantii, see oli õiglane ja eksimatu. See omakorda tähendas, et väga pikka aega puudus vajadus ja võimalus kohtuotsuste edasikaebamiseks ning uuesti otsustamiseks. Tuleb meeles pidada, et ka ilmalik valitseja ei saanud väärata jumalikku tahet. Vähemalt mitte enne, kui ta ise oli saanud jumalaga võrdseks aukandjaks. Kohtuotsuste edasikaebe kujunemine ongi ajalooliselt ühelt poolt seotud riigi tugevnemisega, mis lubas tal kehtestada kohtupidamise monopoli, teiselt poolt aga hierarhilise võimustusüsteemi loomisega.

Edasikaebe õigus ei tähendanud iseenesest veel õigust korralisele apellatsioonile modernses mõttes. Sageli rakendus edasikaebamisõigus vaid erakorralistel juhtudel, rääkimata juba edasikaebuse erinevatest liikidest. Ajaloolises plaanis on see väga pikk protsess ja seetõttu ongi õigusajaloos väidetud, et kohtulik apellatsioon on iga riigi elus üks hilisemaid nähtusi. Veel hilisem on selle mõistmine mitte riigivõimu laiendamise ja süvendamise kontekstis, vaid üksikisiku õiguste kaitse seisukohalt.

Apellatsioonimenetlusest Eestis

Modernne protsessiõigus koos apellatsioonimenetlusega saabus Eestisse 1889. aasta justiitsreformi käigus. Apellatsioon oli ette nähtud kõigis kolmes kohtuliigis – vallakohtu otsustele sai appelleerida ülemtalurahvakohtutes, rahukohtu apellatsiooniasmeks oli rahukogu

ning Eesti- ja Liivimaa kubermangude ringkonnakohtute apellatsioonistmeks oli Peterburi Kohtupalat. Seega oli apellatsiooninstantants tugevalt detsentraliseeritud. Meil vähetuntud ülemtalurahvakohus oli põhiliseks esmaseks institutsiooniks, kus eestlased said mõlemal pool kohtulauda oma esimesed kogemused modernses apellatsioonimenetluses. Juba 1889. aastal asusid ülemtalurahvakohtu esimeestena tööle Karl Hellat Haapsalus ja Johannes Saag Viljandis, kelle kõrval olid kaasistujateks piirkonna vallakohtute esimehed. Iseloomustamata siinkohal pikemalt justiitsreformi, tasub antud artikli kontekstis siiski tähelepanu pöörata mõnele asjaolule, sest need mõjutavad nii kohtukorraldust kui ka menetlusõigust Eesti Vabariigi ajal.

1889. aasta justiitsreformist rääkides on senises kirjanduses levinud seisukoht, et üheks suureks puudujäägiks oli vandekohtu mitteloomine. Just vandekohtuid käsitlevas ajaloo-kirjutuses, eriti varasemas historiograafias on valitsemas seisukoht, et vandekohtud olid üks Vene keisririigis 1864. aastal alanud justiitsreformi nurgakividest, üks selle kõige demokraatlikumaid elemente. Kirjanduses on kujunenud traditsiooniliseks väide, et rahva valitavate vandekohtute tegevusareaali laiendamise lõpp ja vandekohtute kompetentsi piiramine on 19. sajandi viimase veerandi Vene impeeriumi tagurlike vastureformide põhilisemaid eesmärke. Samas on uurijate tähelepanu alt jäänud välja tõsiasi, et vandekohtu otsused olid lõplikud ja nendele ei saanud esitada apellatsioone. Õigusajaloolises kirjanduses on levinud seisukoht, et just otsuste vaidlustamatus oli omaaegse vandekohtu tegevuse vundament ja sõltumatuse tagatis. Selles seisukohas on implitsiitselt varjus ühelt poolt arvamus, et rahvas ei eksi, teiselt poolt usaldamatus professionaalsete kohtunike vastu üldisemalt. Arvestades keisririigi ringkonnakohtute tollast kompetentsi ja praktikat tähendas see, et 75% raskemate kuritegude sooritajatest ei saanudki võimalust apellatsiooniks.

Siinkohal võib pärida, kas apellatsioonivõimaluse puudumine, võimalus oma kohtuasja veelkordseks läbivaatamiseks professionaalsete kohtunike kolleegiumis kaalub üles võimaluse õigusmõistmisele rahva „südametunnistuse“ osalusel. Apellatsioonikohus oli alati kollegiaalne kohus, mis pidi tagama kohtuasja hoolikama ja mitmekülgsema läbivaatamise. Võib-olla on kohane mõelda Jeremy Benthami (1748–1832) sõnadele, kes on apellatsioonimenetluse vajadust iseloomustades öelnud, et apellatsioonioiguse puudumisel sunniksid isegi kuitahes head kohtud kõiki enda ees värisema, sest ainuüksi mõte nende otsuste lõplikkusest tekitab õudust. Juhuslik ebaõiglus ei saa riigi julgeolekule olla ohtlik, kuid üldine rahulolematuse, üldine usaldamatus kohtute vastu võivad tõsta tormi ja pöörata

kõik pea peale. Apellatsioonimenetluse tähtsust toonitas ka Tartu Ülikooli professor Johannes August Engelmann (1832–1912), kelle omaaegne tsiviilprotsessi õpik muutus Vene impeeriumis tsiviilkohtumenetluse klassikaliseks käsitluseks. Engelmann oli seisukohal, et apellatsioon on kodanikele suisa kohustuslik ja vältimatult hädavajalik.

Teise asjaoluna peab esile tooma, et sõjaväekohtutes rakendatud sõjaväekriminaalkohtupidamise seadustikus ei olnud lubatud apellatsioonikaebuste või -protestide esitamine sõjaringkonnakohtu otsustele. Minu hinnangul muutub see asjaolu eriti oluliseks kahe teguri koostoimes. Esiteks võttis Eesti Vabariik üle Vene sõjaväekriminaalkohtupidamise seadustiku. Teiseks kehtis Eesti Vabariigis väga pikka aega eriolukorra režiim – kandes kord sõjaseisukorra, kord kaitseseisukorra nimetust –, mille tingimustes kuulusid paljud kuriteod just sõjaväekohtute kompetentsi.

Kolmandana olgu nimetatud asjaolu, et 1889. aasta justiitsreformi käigus Eestisse jõudnud apellatsioonimenetlus oli algusest peale täielik apellatsioon, kus teises astmes on võimalik esitada uusi fakte ja tõendeid, mida esimeses astmes ei esitatud. Mittetäieliku apellatsiooni puhul ei saa uusi fakte ega tõendeid teise astme kohtus enam esitada. Täielik apellatsioon juurdus praktikas hoolimata 1864. aasta justiitsseaduste esialgsete autorite püüdlustest seda vältida. 1864. aasta kohtupidamise seadustiku ebamäärane sõnastus sundis Vene impeeriumi kassatsioonikohtu asuma ajavahemikus 1866–1889 seisukohale, et täielik apellatsioon on siiski lubatud. Seni olemasolevate teadmiste baasil võib öelda, et Eesti Vabariigi Riigikohus seda seisukohta ümber ei vaadanud, kuigi oli teada, et taoline kord venitab kohtumenetlust. Samuti olid lubatud nii korraline kui ka erakorraline apellatsioon.

Apellatsioonikohtute loomisest

Eesti omariikliku justiitssüsteemi loomine algas Eesti rahvusväeosade rüpes veebruaris-märtsis 1918, kuid see protsess jäi siiski lühiajaliseks. Püsiv alus Eesti kohtusüsteemile kujunes sama aasta sügisel, kui Saksa okupatsioon langes ning Eesti Ajutine Valitsus sai taas tegevust alustada. Juba 13. novembril nimetas Ajutine Valitsus ametisse Tallinna Ringkonnakohtu¹ (üldriikliku apellatsioonikohtu) esimehe Jaak Reichmanni, kes jäi sellele ametikohale 1940. aastani. Justiitssüsteemi loomise õiguslikuks lähtekohaks said kaks määrust. 19. novembril 1918 ilmunud määrus pealkirjaga „Ajutised administratiivseadused“

---

¹ Taolist mõnevõrra eksitavat nimetust kandis üldriiklik apellatsioonikohtus kuni 1920. aastani, mil ta nimetati ümber Kohtupalatiks. Alates 1935. aastast oli üldriikliku apellatsioonikohtu nimetuseks Kohtukoda.

määras kindlaks Eestis kehtivad seadused ja tekkis järjepidevus enne 1917. aasta oktoobrit² kehtinud õigusega. 18. novembril 1918 ilmunud määrus „Ajutiste kohtute sisseseadmise üle“ likvideeris ühelt poolt saksa okupatsiooni aegse kohtukorralduse, mis oli olulisel määral unifikseerinud kohtusüsteemi. Näiteks allusid kõik tsiviilasjad sõltumata nende väärtusest rahukohtule, mille apellatsioonistmeks oli ringkonnakohtus. Vallakohtud kui sisulised kohtud okupatsiooniajal tsiviilasju enam ei arutanud. Teiselt poolt aga taastas määrus olulisel määral 1889. aasta justiitsreformiga loodud kohtusüsteemi, tehes samas teatud muudatused.

Vallakohtud ja ülemtalurahvakohtud likvideeriti lõplikult. Määruse paragrahvi 1 punktid d ja e ühendasid senise üldkohtu esimese astme ehk ringkonnakohtu ja kohaliku kohtu teise astme ehk rahukogu kompetentsi, kusjuures säilis rahukogu nimetus. Seega oli rahukogu nüüd samaaegselt nii esimese astme kohus kui ka teise astme kohus. Kui tsaariajal oli Eesti territooriumil kuus rahukogu, siis Ajutise Valitsuse 25. novembri 1918 määruse kohaselt avati neli rahukogu – Tallinn-Haapsalu (esimees Alfons Batory Hinzer, ametis 25. november 1918 – 26. veebruar 1919), Tartu-Võru (esimees Lui Olesk, ametis 21. november 1918 – 25. juuli 1919), Rakvere-Paide (esimees Tõnis Kalbus, ametis 25. november 1918 – 25. juuni 1919) ja Viljandi-Pärnu (esimees Gustav Seen, ametis 3. detsember 1918 – 20. november 1925).

Vastavalt kohtuminister Jüri Jaaksoni korraldusele pidid kõik kohtuasutused alustama tööd 2. detsembril 1918. See kuupäev ei tähenda siiski automaatselt kõigi kohtute sünnipäeva, sest näiteks omaaegne Viljandi-Pärnu rahukogu pidas oma sünnipäevaks 11. detsembrit.

Loomulikult alustasid rahukogud tööd ka apellatsioonikohtutena, näiteks Tartus oli rahukogu tsiviilosakonna teise astme jääk 1. jaanuariks 1919 üheksa kohtuasja. Kohtud paiknesid alaliselt Tallinnas, Tartus, Rakveres ja Viljandis ning alates 1935. aastast kandsid nad Tallinna, Tartu, Rakvere ja Viljandi ringkonnakohtute nimetusi. Rahukogud pidasid regulaarselt väljasõiduistungeid ka oma tööpiirkonna teistes linnades, tööpiirkonnad ise fikseeriti 4. märtsil 1919 ilmunud valitsuse määrusega.

---

² Teatud valdkondades kujunes järjepidevus kuni märtsini 1917 kehtinud seadustega.

Tartus Veski 32 asuv omaaegne rahukogu hoone. Pärast Teist maailmasõda tegutses hoones Riiklik Etnograafiamuuseum, hilisema nimega Eesti Rahva Muuseum.

On omaette küsimus, kui läbimõeldud need ümberkorraldused olid – mõnigi omaaegne kommentaar väitis rahukohtute ja üldkohtute ühendamist kirjeldades, et kokku pandi „hernerid ja hobuseraud.“ Riigikontrolli jaoskonnajuhataja Mihkel Linnasaar oli näiteks seisukohal, et rahukogust on saanud midagi suurt, kirjut ja kohmakat, mis ennast juriidiliselt defineerida ei lase. On esile toodud, et pigem oli lähtekohaks avada vaid need kohtud, milleta läbi ei saanud, jättes samas rahalised kulutused minimaalsele tasemele.

Apellatsioonikohtute tegevusest

Erinevalt tsariaegsest rahukogust oli Eesti-aegne rahukogu alaline kollegiaalkohus, mis arutas ja otsustas kohtuasju vähemalt kolmeliikmelises koosseisus. Rahukogu jagunes nii esimeses kui ka teises astmes arutatavate asjade järgi kriminaal- ja tsiviilosakondadeks. Esimese astme tsiviilosakond arutas ka administratiivasju (haldusasju), mida sai revisjonikorras edasi kaevata Riigikohtusse. Kohtunike koosseis oli algselt minimaalne – veel 1920. aasta detsembris oli Tartu-Võru rahukogus vaid kolm alalist liiget, nii Rakvere-Paide kui ka Viljandi-Pärnu rahukogudes olid ametis ainult esimees ja abiesimees. Alaliste liikmete vähesust kompenseeris rahukohtunike ja kohtu-uurijate osalemine kolleegiumi koosseisus – esimehe igakordsel kutsel osalesid rahukohtunikud teise astme istungitel ja kohtu-uurijad esimese astme istungitel. Rahukogude alaliste liikmete esialgsed ametikohad täitusid järkjärgult 1921. aasta jooksul, ühtlasi kasvas edaspidi ametikohtade arv. Näiteks suurendas Riigikogu 29. oktoobril 1925 nende üldarvu vabariigis 27-lt 39-le. See ei tähendanud aga iga

üksiku kohtuniku töökoormuse langust, sest samas keelati rahukohtunike osavõtt rahukogu teise astme tööst. Alates 1926. aastast olid ka lisarahukohtunikud vaid Riigikohtu juures, järjekindlalt piirati ka kohtu-uurijate osalemist rahukogu esimese astme töös.

Omaaegsed kohtunikud ise on toonud küll esile, et kohtuasju püüti lahendada võimalikult kiiresti, kuid inimesed ja ajakirjandus olid siiski teist meelt. Kohtuasjade aeglane menetlemine kutsus omaaegses ajakirjanduses sageli esile kriitikat. Nii pälvis 1920. aastatel rohket kriitikat just Tartu-Võru rahukogu, eriti tema tsiviilosakond.

Lisaks eespool nimetatud täielikule apellatsioonile suurendas ajakulu mõnigi muu tolelaegse seadusandluse säte. Näiteks kriminaalasjades ei tundnud teise astme kohus ei korraldavaid istungeid ega ettekandja kohtuniku funktsioone lõppmenetlust ettevalmistavate toimingute jooksul. Ettekandja funktsioonid olid jagatud kriminaalosakonna esimehe ja kohtuasja menetleva koosseisu liikmete vahel. Richard Räägo hinnangul muutis taoline korraldus kriminaalasjade apellatsioonimenetluse raskepäraseks ja bürokraatlikuks. Võib eeldada, et menetlusaega ei lühendanud ka prokuröri kohustuslik osavõtt rahukogu kui kollegiaalkohtu kõigist istungitest, sealhulgas tsiviilasjades, kus ta pidi alati andma oma arvamuse.

Rahukogude omaaegset tegevust analüüsid peab kindlasti arvestama, et nende kompetentsi ei kuulunud pelgalt sisuline kohtupidamine esimeses ja teises astmes, vaid ka kassatsioonimenetlus rahukohtunike (alates 1935 jaoskonnakohtunike) lõplikele otsustele. Lisaks olid rahukogud oma ringkonna justiitsüsteemi juhtiv institutsioon. Nad teostasid järelevalvet, andsid erinevaid juhendeid piirkonna justiitsasutustele ja osalesid notarite ametisse nimetamisel. Rahukogu esimees oli ühtlasi kinnistusjaoskonna ülem, kohtuliikmed osalesid ametikoha järgi erinevate riiklike komisjonide töös. Tallinn-Haapsalu rahukogul oli veel rida spetsiifilisi funktsioone – näiteks seoses Teedeministeeriumi veeteede talituse kui laevakinnistusregistri pidaja tegevusega, kus rahukogu oli ühtaegu nii järelevalveasutus kui ka edasikaebeinstants. Milline oli aga rahukogude tegelik roll ja tähendus Eesti omaaegses justiitsüsteemis, on meile praeguse uurimisseisu juures teadmata. Vaadates omaaegset statistikat võib siiski öelda, et vähemalt prokuratuur oli apellatsioonikohtute tegevusega rahul – Riigikohtusse esitatud kassatsiooniprotestide arv oli läbi aastate minimaalne.

Lõpetuseks

Modernse apellatsioonimenetluse ja sellest tulenevalt ka apellatsioonikohtu eluiga Eestis jäi

paraku lühikeseks. Nõukogude okupatsioon tõi kaasa nõukoguliku kohtukorralduse ja menetlusseadustikud, kus erinevatel ideoloogilistel ja teoreetilistel põhjendustel ei olnud kohta apellatsioonimenetlusele. 22. veebruaril 1918 ilmunud Nõukogude Venemaa kohtudekreedi nr 2 paragrahv 4 sätestas edasikaebeliigina vaid kassatsioonimenetluse, õigemini selle nõukoguliku variandi. Eestisse jõudis apellatsioonimenetlust eitav nõukogulik tsiviil- ja kriminaalprotsessiõigus 1940. aastal koos nõukogude võimuga, rüütatuna asjakohastesse Vene NFSV koodeksitesse.